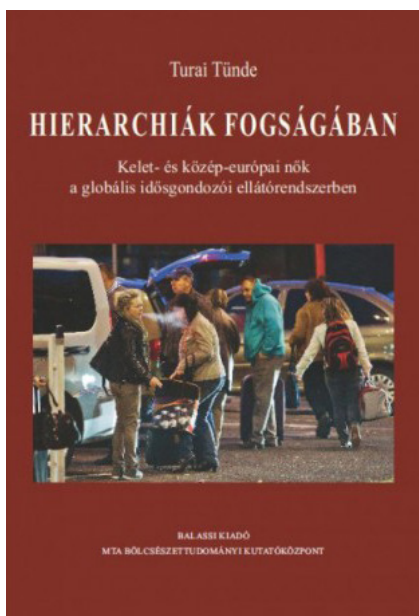

FIZETETT GONDOSKODÁS MINT GLOBÁLIS IPARÁG

Turai Tünde (2018) *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

DOI: 10.18030/socio.hu.2019.2.73

Turai Tünde *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben* című könyve a hazai társadalomtudományi szakirodalom hiánypótló kötete, amely a kelet- és közép-európai nők jelenlétét vizsgálja a globális munkaerőpiac háztartási és gondozói szektorában. A kutatás újszerűsége elsősorban a témaválasztásban jelentkezik, ugyanakkor a szerző bátor terepválasztásának köszönhetően kutatásmódszertani különlegességeket is tartogat a könyv. Az elméleti bevezetőt követően a módszertani fejezetben ismerjük meg a kutatás megvalósításának kereteit, a terepmunka során bejárt színhelyeket. A több színterű etnográfia módszertanának segítségével nyolc különböző országból származó, közel kétszáz interjúalanyral – vagy ahogy a szerző nevezi őket, beszélgetőtárssal – készített mélyinterjú alkotja a kiterjedt empirikus anyagot. Erénye, s egyben fontos célkitűzése a kötetnek, hogy a hagyományos összehasonlító vizsgálat helyett globális kontextusba helyezve értelmezi a különböző terepeken szerzett ismereteket.

Az elméleti és módszertani bevezető fejezetet a migráns gondozói tevékenység sajátosságait vizsgáló fejezet követi, ahol a szerző a munkaszervezés módjait, a különböző munkaformákat, a migráns gondozók feladatköreit, valamint státusz(zavar)át elemzi. A harmadik fejezet a gondozást végző nők transznacionális létének mindennapjaira, a családalkotási és -alakítási stratégiáira, valamint a gondozói munkamigrációban részt vevő szereplők diskurzusainak jellegzetességeire világít rá. Végül a negyedik fejezetben megismerhetjük, hogy a migráció mint életszakasz miként illeszkedik a személyes életútba.

---

¹ Tudományos segédmunkatárs, Népszégtudományi Kutatóintézet. PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola.

A 2000-es évektől kezdődően egyre több empirián nyugvó kutatási eredmény látott napvilágot a háztartási migráció témakörében. Elkerülhetetlen hivatkoznunk a vizsgált terület egyik legismertebb kutatójaként számontartott Rhacel Salazar Parreñasra, aki *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work* (2001) című könyvében az Egyesült Államokban és Olaszországban dolgozó Fülöp-szigeteki nők munkamigrációját elemzi. Összehasonlító elemzésének középpontjában a globális egyenlőtlenségeken alapuló térben mozgó nők állnak, akik családjukat, gyakran kisgyermeküket hosszú évekre hátrahagyva vállalnak munkát otthonuktól távol, egy másik földrészen.

Feltételezhetően Parreñas munkássága is inspirálta a szerzőt, aki átfogó ismertetést nyújt a kötetben a kapcsolódó nemzetközi szakirodalomról és kutatási eredményekről. Az irodalomjegyzék áttekintése során azonban feltűnhet az olvasónak, hogy magyar nyelvű hivatkozás nem található a gondozói migráció témakörében. Valóban, egészen a közelmúltig² Turai Tünde a magyar kutatók körében egyedülként – Parreñashoz hasonlóan úttörőként – vizsgálta a külföldön munkát vállaló idősgondozók életútját, szerveződését, munkájuk különféle aspektusait.

A kutatás módszertanának tárgyalása egy különösen izgalmas fejezete a könyvnek, amelyet az etnográfiaiban járatlan olvasók is érdekfeszítőnek fognak találni. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a jelen kutatómunka nem egy jól lehatárolt térben folyik, ahol egy zárt közösség megfigyelésére, majd elemzésére kerül sor. Turai a George E. Marcus (1995) által kidolgozott *multi-sited ethnography*, azaz több színterű etnográfia módszerét alkalmazza, amely módszer eltávolodik a Malinowski-féle kutatási elvektől, és kutatásának tárgyára egy folyamatosan mozgásban lévő témaként tekint. A gondozói migráció főszereplői mozgásukban változatos mintázatot mutatnak, és csak igen ritkán mondható el róluk, hogy két pont között ingáznak. Munkájuk elengedhetetlen eleme a mobilitás és a rugalmasság, gyakori, hogy néhány év alatt több befogadó országot is megjárnak. A vizsgálni kívánt téma sajátosságai tehát indokolják a kvalitatív módszertan melletti kutatói döntést.

A gondozói migráció jelenségét vizsgálók jelentős hányada szintén kvalitatív módszereket alkalmaz, azonban, mint minden módszernek, a terepmunkán és személyes interjúkon alapuló adatfelvételnek is megvannak a maga korlátai. A szerző őszintén reflektál módszertani problémákra, ilyenek például a mintavétel nehézségei (a terepmunka végzésének helye és ideje a pályázatok és a támogatások függvényében), bizonyos csoportba tartozó személyek megszólításának problematikája. Az összesen 190 interjúalany közül 121 gondozóval, valamint 69 egyéb szereplővel készült mélyinterjú, ez utóbbi csoportba tartoznak a gondozottak, megbízók, családtagok, munkaközvetítők és utazásszervezők. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy kutatásában nem szólnak meg a külföldön munkát végző gondozók hátrahagyott férjei, partnerei, gyermeküket otthon egyedül nevelő apák. A kutató fő okként az interjúra való hajlandóság hiányát, az elutasítások nagy mértékét jelöli meg. Ugyanakkor a hiány részben abból a módszertani megfontolásból is adódhat, hogy az interjúk többsége az etnográfiai terepmunka keretében a befogadó országban készült, azaz a meginterjúvált asszonyok férjei nem voltak szükségszerűen elérhető közelségben.

² Az elmúlt évek során a gondozói migráció gyakorlatát egy 2015-ben kezdődő, NKFIH által támogatott kutatás keretében vizsgálták az MTA KRTK Regionális Kutatások Intézetének kutatói (a vizsgálat eredményeiről lásd: Váradi 2018), valamint az ausztriai befogadó terepre fókuszálva a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének kutatói (Melegh et al. 2018).

A könyvben nem találunk hivatkozást azzal kapcsolatban, hogy miként mérhető a külföldről érkezett idősgondozó munkavállalók száma, hogy megközelítőleg mennyi nőt érint ez a típusú munka a különböző célországokban, vagy hogy hány családra hatnak ki a munka hosszú távú következményei a kibocsátó térségekben. A külföldön foglalkoztatott háztartási alkalmazottak és házi idősgondozók számát valóban nehéz megbecsülni, ami döntően a munkavállalás természetére, azaz fekete- és szürkezőnája körüli mozgásra vezethető vissza. Saját adatfelvétel hiányában általában a munkaerő-felmérés (LFS) adatai vagy társadalombiztosítási adatok felhasználásával adható becslés a gondozók számáról (lásd például Bahna 2014), a legpontosabb adatforrás azonban – figyelembe véve mind a befogadó, mind a kibocsátó ország jellegzetességeit – országonként eltérő lehet. Néhány megközelítő adat a vizsgált csoport jelenlétének volumenéről – akár csak a munkájukat legálisan végző személyek számáról – jelen esetben is hozzá tudott volna járulni a probléma kontextualizálásához.

Érdeemes néhány szóban kitérnünk a terepmunka színtereire, amely terek a tematikus elemzés során mélyen átszövik a könyvet, és változatosságuk ellenére – vagy épp amiatt – inkább összetartják, mint eklektikussá teszik az ismereteket a kutatott jelenségről. A kutatómunka nyolc különböző országban³ történt, a terepen tartózkodás időtartama azonban eltéréseket mutatott, ami az adatgyűjtés mértékét is meghatározta. A szerző arról számol be, hogy Magyarországon folyamatosan terepen érezte magát, hiszen nap mint nap, a legváratlanabb helyzetekben bukkant fel a téma. Hasonló vonásokat hordozott az erdélyi terepmunka is. Olaszországban Ancona városában, azaz egy jól körülhatárolható helyen készültek az interjúk, így ez a színtér hasonlított leginkább a klasszikus antropológiai terepmunkára. Az Izraelben töltött viszonylag rövid idő és a terep sajátosságai ellenére gazdag empirikus anyag gyűlt össze a közel-keleti országban, ahol a szerző meglepve tapasztalta a gondozók lelkes segítségét. Végül, az Egyesült Államokban végzett kutatásra a szerző pilotkutatásként tekint, mivel a terep eltérő mintázatainak, nehezen elérhető csomópontjainak köszönhetően nem sikerült a kívánt mélységekbe jutni. Jól látható tehát, hogy nem csak földrajzilag távol eső, hanem olykor kulturálisan meglehetősen eltérő terepeket járt be Turai Tünde. A terepmunka színterei nagyban meghatározzák a munkaszervezés módját és a munkaformák tulajdonságát, valamint döntő szerepet játszanak a későbbiekben bemutatandó diskurzusokban is.

A társadalmi öregedés növekvő mértéke komoly terheket ró az egyes országok ellátórendszerére. A gondozásra szoruló személyek ellátásának módját azonban a kereslet mellett a kínálati oldal is, az informális, valamint a formális gondozásról szóló intézkedések is meghatározzák. Mindehhez hozzájárul a befogadó országok migrációs politikája, amely az egyes területek munkaerő-hiányától függetlenül eltérhet. A munkaszervezést tehát számos tényező alakítja, amelyek a formalistól az informálisig széles skálán mozognak. A kutatómunka azt demonstrálja, hogy a vizsgált országok közül a legerőteljesebb szabályozás Izraelben található, 2006 óta ide csak egy előre lejelentett munkaadóhoz érkezhethet *metapelet*, azaz külföldi gondozó. A közép- és kelet-európai nők szabadabban mozoghatnak az Európai Unió tagországaiban, ahol a legális tartózkodás mellett lehetőségük van a legális munkavégzésre, ez azonban a terepmunka tanúsága szerint még közel sem elterjedt gyakorlat. A szerző azt fogalmazza meg, hogy a házi gondozók munkaszervezési stratégiái esetében nem ritka, hogy egyszerre vannak jelen a munkavállalás formális és informális elemei, amelyek a munkavégzés helyszínétől függően (akár országon belül is) változhatnak.

³ Magyarországon, Romániában, Ukrajnában, a Moldovai Köztársaságban, Olaszországban, Ausztriában, Izraelben, valamint az Amerikai Egyesült Államokban.

A kutató nyolc évet (2008-tól 2015-ig) felölelő terepmunkája során tapasztalt némi változást a házi gondozók mozgásának irányában és munkaviszonyában. Megfigyelése szerint az erdélyiek Magyarország helyett már bátrabban céloznak meg nyugat-európai országokat, a kárpátaljaiak pedig az intézményes foglalkoztatás lehetőségét keresik hazánkban. Az informális dominanciája azonban a mai napig érvényes az idősgondozói szektorban a közép- és kelet-európai nők körében. Valószínűleg a mintavétel torzításának köszönhető, de mindenképpen informatív, hogy a megkérdezett német nyelvterületen dolgozó magyarországi gondozók között egyetlen személy végezte munkáját legálisan. Fontos felhívni a figyelmet arra, amire a szerző érintőlegesen utal is, hogy az elmúlt években jelentős elmozdulás mutatkozott ezeken a terepeken – különösen Ausztria estében – a legális munkavégzés irányába (Österle–Bauer 2016). Ez pedig új kérdéseket vet fel a külföldi gondozók munkavállalása és hosszú távú tervei kapcsán.

Míg a munkaszervezésről szóló fejezetben arról kapunk részletes ismertetést, hogy miként manővereznek a gondozók a formális és informális munkaszervezési elemek között, a transznacionális élet tárgyalásánál ez a manőverezés a munka és családi kötelezettségek között érhető tetten. A szerző Lutz (2011), valamint Holstein és Gubrium (1995) család-interpretációjával azonosul, amelyek szerint napjainkban a család intézménye folyamatosan diverzifikálódik, így egy *építés, alkotás* alatt álló jelentéshalmaznak tekinthető. A gondozói migráció esetében az anya vagy feleség szerepében lévő nők távozásával a háztartás hétköznapi gyakorlatai alakulnak át, míg a feljük irányuló hagyományos szerepelvárások nem változnak, feszültséget keltve bennük és családtagjaikban. Fontos megállapítása a fejezetnek, hogy aki nem migrál, az is lényeges szereplője a transznacionális térnek, és alakítja azt. A szerző megjegyzi, hogy a kelet- és közép-európai térségben élő transznacionális családokról még kevés ismerettel rendelkezünk, így ennek feltárásához további kutatás szükséges. Kutatói tapasztalatai alapján azonban fontosnak tartja kiemelni, hogy téves lenne arra a következtetésre jutni, hogy a fizikai távolság minden esetben károkat okoz a családi kapcsolatokban.

Turai a migrációt kiváltó motivációkat főként gazdasági válságba ágyazott élethelyzetek komplex összességéként értelmezi. Az elemzés azt mutatja, hogy számos esetben családi válsághelyzetekre, elsődlegesen anyagi jellegű vagy ehhez szorosan kapcsolódó magánéleti motivációkra vezethető vissza az otthon elhagyása. A munkanélküliség, az adósságok rendezésének kényszere, gyermek iskoláztatása vagy a válást követő elszegényedés válsághelyzete a jelen kutatás mellett más magyarországi kutatásokban is domináns motivációs tényezőként fordul elő (Váradai 2018, Melegh et al. 2018). A cirkuláris migrációs minta azonban lehetőséget ad a benne részt vevőknek, hogy olykor a családi igények mentén alakítsák a hazatérést – legyen szó egy hirtelen bekövetkezett betegségről, egy egyedüllétet nehezen bíró férjről vagy az anyját fájdalmasan hiányoló gyermekről. A szerző véleménye, hogy az emancipációs próbálkozások az esetek nagy részében töredékesek, azaz a családon belüli szerepek nem rendeződnek át eredményesen és tartósan.

A könyv nem mellőzi a migrációra egyedülállóként vagy párjuk támogatása hiányában mentálisan egyedül vállalkozó nők történeteit sem. Fény derül olyan esetre is, ahol már nem az otthon maradt hozzátartozók számára teszi félre megtakarításait a gondozó, hanem egyedül magának gyűjt. A kötetben megrendítő élethelyzetek szintén találhatóak, ahol a migráció nem csupán az anyagi függőségtől való megszabadulás stratégiáját rejti magában, hanem az egyetlen menekülési útvonalat egy bántalmazó és kizsákmányoló párkapcsolatból.

A migráns házi gondozók mindennapi kapcsolatainak vonatkozásában figyelmet érdemlő kérdés továbbá a munkavállaló gondozotthoz vagy gondozott családjához mért státusza. Ez a státusz-értelmezés meglehetősen széles skálán mozog. A viszony leírásában a *családtag* terminustól kezdve az *alkalmazotti* státuszon át, egészen a *szolga*, *cseléd* pozícióig terjedhet az érintett nők percepciója, valamint a kapcsolat tartalmi keretezése a fogadó háztartásban betöltött helyzetükkel kapcsolatban. A családtag(szerűség) érzése az elbeszélésekben az érzelmek, kedvesség, közös étkezések vagy az ajándékozás említésének formájában fejeződik ki. A két fél közötti együttműködés, a gondozó beengedése az intim szférába, a családtag-érzet azonban megmarad a *családias* kapcsolódás szintjén, és a gondozó sosem válik egyenrangú családtaggá. A cselédség szerepkör leírásához ezek ellenkezője, a rossz bánásmód, kiszolgáltatottság, a kontrollgyakorlás elemei jelentkeznek, amely a kutatás során leggyakrabban az Olaszországban dolgozó román gondozók esetében volt jellemző. A szerző a strukturálisan hasonló helyzetben levő ápolók diskurzusait összevetve állapítja meg, hogy ezen státuszértelmezést a transznacionális viszonyrendszer is erősen alakítja.

A foucault-i hagyományokra épülő diskurzuselemzés a nők transznacionális életének kérdéseire fókuszál a különböző migrációs terekben. A szerző elsőként az áldozat- és szenvedéssdiskurzust mutatja be, amely a Románia, Moldovai Köztársaság, valamint Olaszország közötti migrációs terekben érvényesül. Ezen országokban már hosszú évek óta jelen van a köztudatban a női elvándorlás és következményeinek problematikája, a közbeszéd a jelenség láthatóvá válásával erősen tematizálta a kérdést, megkérdőjelezve a munkamigrációban résztvevő nők jó anyaságát. Ennek köszönhetően nem meglepő, hogy a kutatásban megszólított nők egyik rendszeresen megjelenő témája az anyai önfeláldozás, a büntudattal társuló jó anyaság kérdése (A „jó anya” mítoszának reprodukív munka szempontjából való történeti bemutatásáról lásd: Csányi–Kerényi 2018). Turai a gondozók érvelési mintázataiban a kérdés normatív megközelítését fedezi fel, azaz a gondozók maguk is kritikával illetik azt, aki nem családjá boldogulását, hanem saját maga érdekeit tartja szem előtt. Második típus az egzotikumdiskurzus, amely az Izraelben dolgozó magyar gondozókra érvényes. Az itt dolgozó házi gondozók kerülnek a munkával kapcsolatos témákat. Elbeszélésükben az egzotikum a mindennapok szintjén fogalmazódik meg, erre jó példa, hogy az országban tartózkodást sokszor úgy festik le, mintha turistaként lennének Izraelben. Végül, az etnocentrikus diskurzus az Erdély–Magyarország, Kárpátalja–Magyarország és Magyarország–Ausztria viszonylatban jelenik meg az elemzésben, amelyből kiderül, hogy a globális gondozói lánc európai színterein különböző előnyökkel jár a magyar etnikumhoz tartozás.

A migráns idősgondozók hétköznapjaikban rendszeresen szembesülnek azzal, hogy társas kapcsolataikban – legyen szó a gondozottal, a beteg hozzátartozóival vagy szomszédjaival való kapcsolatáról – azok az egyenlőtlenségi viszonyok jelennek meg, amelyek mentén maga a migráció is létrejött. A gondozó és gondozott együttélése magával vonja a határképzés kérdéskörét, azaz a távolságtartás és kontroll alkalmazásának különféle módjait, ahol a határok megnyilvánulása a gondozó társadalmi helyzetét jelöli ki. Erre egy részletesen kifejtett példa a könyvben az étkezéshez, az ételhez kapcsolódó gyakorlatok témaköre. A szenvedéssdiskurzust aktivizáló nők körében gyakran kerülnek szóba az étel megvonásával, éhezéssel kapcsolatos élmények. Ezzel szemben azok az asszonyok, akik lehetőséget kapnak arra, hogy hazai ételt főzzenek gondozottjuknak, kétségkívül egy jóval integráltabb pozícióval rendelkeznek a befogadó háztartásban.

Az utolsó tematikus egység arra igyekszik választ találni, hogy milyen következményekkel jár a munkamigráció ezen típusában való részvétel az egyén társadalmi integrációját tekintve. Leszámítva azokat a kivételes eseteket, amikor a gondozói munkára vállalkozást szakmai motivációk vezérlik, a külföldi idősgondozás mint fizetett tevékenység a pénzszerzés egy gyors és egyszerű megoldásaként jelenik meg az arra rászoruló nők körében. Ehhez azonban elengedhetetlen az érintettek foglalkoztatási hátterét, valamint a kibocsátó országban végbement gazdasági-történeti változásokat is megvizsgálni, hogy megértsük, miért fog bele egy idegen országban talán korábban sosem járt, családos, középkorú vagy ennél is idősebb asszony. A könyvben nem kerül sor a megszólított személyek foglalkoztatottsági előzményeinek szisztematikus feltárására, mindössze egy eset demonstrálja a megváltozott munkaerőpiaci környezetbe való integráció nehézségeit. Jóllehet kevés hangsúlyt kap a szövegben, a szerző lényeges állítása, hogy a külföldi munkáról szóló döntést nem elég a jelen vagy a közelmúlt perspektívájából magyarázni, mivel azt a – jelen esetben a rendszerváltást követő – gazdasági átmenet nagyban befolyásolja. Összegezve, a kiilleszkedés az otthoni társadalomból az egyéntől független tényezők hatására is végbemehet.

A beilleszkedés nehézségei elsősorban a munka természetéből fakadnak, ahol a gondozó alig vagy egyáltalán nem kapcsolódik be a helyi társadalom életébe, társas kapcsolatai gyakran a gondozottra és a beteg családjára redukálódnak. A szabadidő hiánya, a munkával járó felelősség szintén arra ösztönzi az ápolót, hogy figyelmét inkább háztartásbeli feladataira, mintsem a kinti világra fordítsa. Az elemzés arra mutat rá, hogy az idegenségérzet az erősen integrált személyeknél sem tűnik el teljesen. Ez számos tényezőnek tudható be, ilyen például a korlátozott térhasználat, a mindennapi gyakorlatokat érintő utasítások, munkaadó által kikényszerített szokások.

A háztartásipar intézményrendszerét és szereplőinek mindennapjait bemutató elemzés egy erősen hierarchizált térben játszódik, ahol a munkavállalóknak viszonylag kevés mozgásterük van érdekeik érvényesítésére. A kötet rámutat arra, hogy az egyéni lehetőségekhez mért stratégiák és válaszreakciók azonban heterogének, a résztvevők a globális kapitalizmus szorításai ellenére cselekvő, aktív aktorok. Turai Tünde közel tíz év feltáró és elemző munkája a fent említett, többszörösen rétegzett egyenlőtlenségek mentén szemlélteti az egyének és migrációs csoportok eltérő pozícióit. *A Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben* című könyv nem csak a szakmabeliek számára izgalmas olvasmány, világos nyelvezete és a téma közérthető megfogalmazása miatt mindazoknak szól, akik globális kontextusban kívánják megérteni egy női dominanciával bíró iparág működési mechanizmusát.

HIVATKOZÁSOK

- Bahna, M. (2014) Slovak Care Workers in Austria: How Important Is the Context of the Sending Country? *Journal of Contemporary European Studies*, 22(4), 411–426. <http://dx.doi.org/10.1080/14782804.2014.902365>
- Csányi G. – Kerényi Sz. (2018) A „jó anya” mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából. *Fordulat*, 24, 134–160.
- Holstein, J. A. – Gubrium, J. F. (1995) Deprivatization and the Construction of Domestic Life. *Journal of Marriage and Family*, 57(4), 894–908. <http://dx.doi.org/10.2307/353410>
- Lutz, H. (2011) *The New Maids – Transnational Women and the Care Economy*. London, New York: Zed Books.
- Marcus, G. E. (1995) Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24, 95–117. <http://dx.doi.org/10.1146/annurev.anthro.24.1.95>
- Melegh A. – Gábrriel D. – Gresits G. – Hámos D. (2018) Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 28(4), 61–87.
- Österle, A. – Bauer, G. (2016) The Legalization of Rotational 24-hour Care Work in Austria: Implications for Migrant Care Workers. *Social Politics*, 23(2), 192–213. <http://dx.doi.org/10.1093/sp/jxv001>
- Parreñas, R. S. (2001) *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Váradí M. M. (szerk.) (2018) *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete.